

Dr Ivona MILAČIĆ-VIDOJEVIĆ
Dr Nenad GLUMBIĆ
Dr Svetlana KALJAČA
Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju
Beograd

Izvorni naučni rad PEDAGOGIJA LXV, 4, 2010. UDK: 316.644-057.87:376.1- 056.26/.36(497.11); 376.1-056.26/.36

STAVOVI STUDENATA UNIVERZITETA U BEOGRADU PREMA OSOBAMA SA INTELEKTUALNOM OMETENOŠĆU

Rezime: *Cilj istraživanja je dobijanje uvida u strukturu i organizaciju stavova studenata Beogradskog univerziteta prema osobama sa intelektualnom ometenošću (IO). Istražili smo kako su stavovi prema osobama sa IO povezani sa individualnim karakteristikama, kao što su pol, iskustvo u radu sa osobama sa IO, poznavanje osobe koja ima neku vrstu ometenosti, izbor fakulteta.*

Koristili smo tri skale stavova prema osobama sa IO, Skalu stavova prema mentalnoj retardaciji i eugenici (AMRE, Antonak i sar., 1993), Inventar stavova prema mentalnoj retardaciji (MRAI, Antonak, Harth, 1994), Skalu stavova prema životu u zajednici (CLAS-MR, Henry, Keys, Jopp, Balkazar, 1996), demografski upitnik i Skalu socijalne poželjnosti (MCSDS, Strahan, Gerbasi, 1972).

Stavovi studenata prema osobama sa IO su umereno pozitivni. Studenti koji se školuju za buduće »pomagačke profesije« imaju pozitivnije stavove prema osobama sa IO. Stavovi prema inkluziji osoba sa IO u širu zajednicu su negativno povezani sa stavovima prema primeni mera eugenike.

Ključne reči: *stavovi, osobe sa intelektualnom ometenošću, studenti.*

Na širem, međunarodnom planu, socijalna politika je koncipirana tako da promoviše prihvatanje, integraciju i inkluziju osoba sa ometenošću u društvo (*International Association for the Scientific Study of Intellectual Disabilities*, 2001) stvarajući društvo u kome su osobe sa ometenošću »sposobne i dozvoljeno im je da budu to što

jesu među drugima«.¹ Ovaj trend je prihvaćen u premisi da ljudi imaju pravo na identitet i ulogu u društvu koja je definisana njihovim ljudskim kvalitetima, a ne disparatnim sposobnostima. (Bank, Mikkelson, 1976; Parmenter, 2001) Kako je Pristley (1988) istakao, iako su ometene osobe dugo prisutne u našem okruženju stepen prihvatanja ili isključivanja varira prema dominantnim kulturološkim vrednostima. Razvoj i razumevanje stavova koji važe u jednom društvu, a koji utiču na ponašanje njegovih članova, važni su ukoliko želimo da unesemo socijalne promene i procenimo efikasnost javne politike u promovisanju inkluzivnog društva. (Schwartz, Armony, 2001) Negativni stavovi prema osobama sa intelektualnom ometenošću (IO) mogu ozbiljno da ugroze njihovo napredovanje prema inkluziji u školama, na radnom mestu i u društvu kao celini. (Gimor et al., 2003) Pažnja se mora usmeriti na stavove prema ovim osobama da bi se sprečio mogući povratak na segregaciju i eugeniku kao društvene norme. (Henry et al., 1996)

Glavni razlog izučavanja stavova je tvrdnja da su stavovi najbolji prediktori ponašanja. Stavovi se formiraju na osnovu iskustva tokom vremena i socijalno su konstruisani. (Tregastis, 2000) Iako su direktne mere izučavanja stavova ustanovile poboljšanje stavova prema osobama sa ometenošću poslednjih godina (Antonak, Livneh, 2000), ekstenzivno istraživanje je pokazalo da stavovi i dalje odražavaju mišljenje da su osobe sa ometenošću zavisne, izolovane i emocionalno nestabilne. (Goddard, Jordan, 1998) Ovi stereotipni pogledi mogu voditi do prikrivene socijalne deprivacije, usled smanjenog očekivanja, u odnosu na osobe sa IO, oklevanja u razvoju interpersonalnih odnosa i slabog zapošljavanja kvalifikovanih osoba sa ometenošću. Efekti negativnih stavova se mogu videti u političkim programima koji predstavljaju ometene osobe kao teret u sistemu socijalne zaštite, socijalnim programima koji preispituju sposobnost ometenih osoba da budu roditelji i medicinskim programima koji promovišu okončanje ljudskog života ukoliko se ustanove abnormalnosti kod fetusa. (Hume, 1996) Loo (2001) ukazuje da osobe bez ometenosti izražavaju neprijatnost i nesigurnost u pogledu toga kako da se ponašaju u prisustvu osoba sa ometenošću. Istraživanja takođe ukazuju da su negativniji stavovi povezani sa intelektualnom ometenošću i psihijatrijskim bolestima, a manje sa senzornom i fizičkom ometenošću. (Hernandez et al., 2000) Jedno od objašnjenja prirode negativnih stavova je Wrightov opis (1983) bazičnih negativnih stavova prema osobama sa ometenošću. Ona smatra da, ukoliko se istaknuta karakteristika osobe sagleda kao negativna (u slučaju ometenosti to je sama ometenost), a kontekst koji je okružuje se zanemari, opažanje date osobe će biti negativno obojeno. Bazični negativni stav osnažuje negativne stavove prema grupama osoba sa ometenošću, jer su mnoge karakteristike povezane sa ometenošću vidljive i smatraju se socijalno nepoželjnim, a etikete pripojene grupama osoba sa ometenošću nose sopstvenu negativnu vrednost. Istraživači ukazuju na tri dimenzije stava prema osobama sa IO koji se moraju istražiti: verovanja (tačnost znanja), osećanja i ponašanja. (Olson, Zana, 1993)

Kada se planiraju strategije za unapređenje stavova koji bi bili pozitivno orijentisani prema prihvatanju i inkluziji osoba sa IO u društvo, moraju se razumeti faktori koji utiču na stvaranje stavova i na njihovu promenu. Osobe u društvu koje mogu biti nosioci pozitivnih promena se moraju identifikovati da bi im se pružila podrška i dala sredstva koja će dovesti do promena. Kako je Reinders (1999) kazao »bez uticaja oso-

¹ Nirje, B. (1985). The basis and logic of the normalization principle, *Australia and New Zeland Journal of Developmental Disabilities*, 11, 65-68.

ba koje imaju moralnu vertikalnu i potrebu da brinu, prava nam malo garantuju«. Takođe, osobe u društvu čiji se stavovi najpre moraju promeniti se moraju identifikovati, ukoliko želimo da ostvarimo društvo u kome će sve osobe biti uključene i vrednovane kao ljudska bića.

Stavovi javnosti imaju ključnu ulogu u facilitaciji ili sprečavanju implementacije zakona koji su doneseni da se suprotstave predrasudama prema osobama sa ometenošću. (Percy, 1993) Stavovi utiču na politiku, a ona utiče na socijalne norme i stavove na cikličan način. Zbog ove cikličnosti Hahn (1993) ukazuje da su društveni stavovi primarni koren ili izvor problema sa kojim se osobe sa ometenošću suočavaju.

Merenje stavova prema osnaživanju i inkluziji osoba sa IO

Merenje stavova je pružilo sliku o osobama sa IO kao o pasivnim objektima stavova drugih ljudi. Malo pažnje se obraćalo na stvari koje su važne samim osobama sa IO. Poslednjih decenija se pažnja usmerava na značaj osnaživanja osoba sa IO i samozastupanje (Henry et al., 1997). Antonak i Harth (1994) su uradili reviziju originalnog Inventara stavova prema mentalnoj retardaciji (MRAI) koji je dobio zadovoljavajuća psihometrijska svojstva i koga su autori preporučivali za istraživanje stavova prema osobama sa IO. Pored zadovoljavajućih psihometrijskih svojstava, ova skala je ispitivala važnu temu filozofije zajedničkog života u lokalnoj zajednici.

Da bi obezbedili instrumente koji zahvataju stavove prema uključivanju osoba sa IO u društvenu zajednicu i njihovo osnaživanje, Henry i sar. (1996a) su razvili Skalu stavova prema životu u zajednici – forma za mentalnu retardaciju (CLAS-MR). Skala se odnosi na samozastupanje i osnaživanje osoba sa IO, kao i na stavove vezane za isključivanje i zaštitu osoba sa IO. Skala takođe meri stepen u kome se osobe sa IO sagledavaju sličnim osobama masovne populacije.

U našem istraživanju koristili smo obe navedene skale za merenje stavova prema osobama sa IO. Takođe smo ispitivali stavove u pogledu korišćenja mera eugenike prema osobama sa IO. Spremnost za korišćenje mera eugenike kod osoba sa IO ukazuje da ove osobe nisu visoko vrednovane i da se sagledavaju kao oštećene na neki način.

Istraživanje koje smo sprovedeli ispituje stavove prema osnaživanju i inkluziji osoba sa IO u Srbiji. Smatramo da je vreme kada se istraživanje sprovodi važno jer je inkluzivno obrazovanje zakonski uvedeno 2009. godine. Sadašnje vreme je vreme kada se zastupanje osoba sa IO, povećanje njihovih prava i inkluzija u društvo traže. Izučavanje stavova prema osnaživanju i inkluziji osoba sa IO može obezbediti njihovim zastupnicima informacije koje će biti od koristi u edukaciji javnosti i obogatiti živote osoba sa ometenošću.

Ispitivanja stavova studenata prema osobama sa ometenošću

U istraživanju Hergenrathera (2007) studenti oba pola imaju pozitivne stavove prema osobama sa ometenošću u različitim socijalnim kontekstima, što ukazuje da doživljavaju osobe sa ometenošću sličnim osobama bez ometenosti. Istraživanje Gilmora, Cambella i sar. (2003a) o stavovima studenata specijalne edukacije prema osobama sa IO ukazalo je da izbor karijere i treninga dovodi do toga da studenti imaju pozitivnije stavove prema osobama sa IO u odnosu na osobe opšte populacije. Horner-Johnson i sar. (2002) pokazuju da su studenti čiji je glavni predmet bio iz oblasti »mentalnog

zdravlja« i koji su želeli karijeru u oblasti rada sa osobama sa IO ispoljili pozitivnije stavove na svim merama stavova.

Iako je u našu zemlju zakonski uvedeno inkluzivno obrazovanje 2009. godine, mnoga deca sa IO se već duži niz godina školuju u redovnim školama. U ovom trenutku teško je odrediti kako će osobe sa IO biti primljene u šire društvo, kako se škole bude menjale ka inkluzivnom obrazovanju i kako se čitavo društvo bude menjalo ka inkluzivnom društvu. Razumevanje stavova prema osobama sa IO je naročito važno tokom sadašnje prelazne faze ka inkluzivnom obrazovanju. Studenti su važna grupa za ispitivanje stavova jer je studentska populacija u stalnom kretanju i u njoj su prisutni različiti trendovi. Studentska populacija odražava tradiciju, ali je i nosilac promena. Zato stavovi studenata mogu predstavljati preteču budućih društvenih stavova.

Metod

Cilj istraživanja

Istraživanje ima za cilj utvrđivanje valencije stavova studenata Univerziteta u Beogradu prema osobama sa IO.

Prvi istraživački zadatak je dobijanje uvida u strukturu i organizaciju stavova prema osobama sa IO. Koristili smo tri skale za merenje stavova prema osobama sa IO koje su originalno koncipirane za ispitivanje stavova studenata u Americi prema osobama sa IO.

Drugi istraživački zadatak je ispitati kako se stavovi prema inkluziji povezuju sa stavovima prema eugenici.

Uzorak

Upitnikom su prikupljeni demografski podaci koji su se odnosili na pol, uzrast i fakultet koji studenti pohađaju. Studenti su zamoljeni da odgovore na sledeća pitanja: da li imaju neku vrstu ometenosti, da li imaju rođaka ili prijatelja koji ima neku vrstu ometenosti i da li su ikada radili sa osobama sa IO u prošlosti.

U istraživanje je uključeno 678 studenata Beogradskog univerziteta. Studenti su bili sa sledećih fakulteta: Filozofskog, Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju (FASPER), Učiteljskog, Fakulteta političkih nauka, Medicinskog, Filološkog, Ekonomskog, Matematičkog, Hemijskog (studenti sa Matematičkog i Hemijskog fakulteta su navedeni u grupi Prirodno-matematički fakultet) i Elektrotehničkog fakulteta. Sa Filozofskog fakulteta i Fakulteta političkih nauka izabrane su grupe studenata koje se školuju za buduće »pomagačke profesije« tj. sa Filozofskog fakulteta izabrani su studenti odeljenja za psihologiju, sa Fakulteta političkih nauka izabrani su studenti odeljenja za socijalni rad i socijalnu politiku koji zajedno sa studentima FASPER-a čine grupu budućih profesionalaca koji se školuju za »pomagačke profesije«. Svi studenti uključeni u istraživanje su bili studenti prve godine navedenih fakulteta.

Tabela 1. Distribucija ispitanika po fakultetima na kojima studiraju

FAKULTET	n	%
Elektrotehnički	55	8,1
Prirodno-matematički	27	4,0
FASPER	106	15,6
Filozofski	51	7,5
Učiteljski	56	8,3
Političke nauke	75	11,1
Filološki	102	15,0
Medicinski	103	15,2
Ekonomski	103	15,2
Ukupno	678	100,0

Ukupno je bilo 508 studentkinja i 166 studenata ili 75,4% osoba ženskog pola i 24,6% osoba muškog pola. Prosečna starost ispitanika je bila 19,5 godina, raspon u godinama je bio od 18-34 godine. Od ukupnog broja studenata 99,3% je izjavilo da nema ni jednu vrstu ometenosti, 94,8% je izjavilo da nema rođaka sa nekom vrstom ometenosti, a 99,3% studenata se izjasnilo da nema iskustvo u radu sa IO osobama. Jedina demografska varijabla koja je pokazala dovoljnu varijabilnost za dalju analizu je izbor fakulteta.

Popunjavanje upitnika

Vreme potrebno za popunjavanje upitnika nije bilo ograničeno, ali većina studenata je popunila upitnike za 30-45 minuta. Studenti su upitnike popunjavali na svom fakultetu, na kraju časa koji je držao nastavnik koji nije bio uključen u istraživanje. Studenti su informisani da popunjavanje upitnika nije obavezno i da neće uticati na njihove ocene. Popunjavanje upitnika je bilo anonimno.

Instrumenti

Studenti su popunili demografski upitnik, tri mere stavova prema osobama sa IO i skalu socijalne poželjnosti. Sve tri skale stavova su skale Likertovog tipa sa pozitivnim ili negativnim izjavama o osobama sa IO i šestostepenom skalom odgovora: 1- apsolutno se ne slažem, a ocena 6 znači slažem se u potpunosti.

Skala socijalne poželjnosti (The Marlowe – Crowne Social Desirability Scale - Short Form, Strahan, Gerbasi, 1960, 1972). Instrument se koristi da predvidi tendenciju ispitanika da izabere socijalno poželjne odgovore na ponuđenom inventaru (Crowne & Marlowe, 1960). U ovom istraživanju je primenjena skala sa 13 ajtema na kojoj ispitanik zaokružuje tačne i pogrešne odgovore. Totalni skor se izračunava za svakog ispitanika, viši skorovi ukazuju na veću tendenciju ispitanika da bira socijalno poželjne odgovore.

Skala stavova prema mentalnoj retardaciji i eugenici (Scale of Attitudes Toward Mental Retardation and Eugenics, AMRE, Antonak i sar. 1993). Skala je istraži-

vački instrument koji meri stavove vezane za primenu eugenike u tretmanu IO osoba. Koristili smo verziju sa 32 pitanja u kojima je 14 ajtema pozitivno formulisano, a 18 negativno. Ukupan skor je u opsegu od 32 do 192, viši skorovi ukazuju na pozitivnije stavove prema IO osobama.

Inventar za procenu stavova prema osobama sa intelektualnom ometenošću (Mental Retardation Attitude Inventory, MRAI, Antonak, Harth, 1994a). U istraživanju smo koristili verziju sa 29 ajtema, grupisanih u četiri podskale: Integracija-Segregacija, Socijalna distanca, Lična prava i Suptilno neprijateljstvo. Mogući opseg skorova je od 29 do 174. Viši skorovi ukazuju na pozitivniji stav prema IO osobama.

Skala za procenu stavova prema životu osoba sa intelektualnom ometenošću u zajednici (The Community Living Attitudes Scale, Mental Retardation Form, CLAS-MR; Henry, Keys, Jopp, Balkazar, 1996b). Koristili smo verziju sa 40 ajtema. Svaki od 40 ajtema je raspoređen na 4 podskale (podskala sličnosti, osnaživanja, zaštite i isključivanja). Prve dve skale su pozitivne, dok na podskalama »Zaštita« i »Isključivanje« viši skor označava negativniji stav prema osobama sa IO. Totalni skor se utvrđuje za svakog ispitanika (opseg 40-240). Skorovi na ajtemima koji ukazuju na negativne stavove su rekodovani tako da viši skorovi ukazuju na pozitivnije stavove prema osobama sa IO.

Rezultati

Upoređene su grupe studenata različitih fakulteta na skali socijalne poželjnosti jednofaktorskom analizom varijanse i utvrđeno je da nema nikakvih razlika u davanju socijalno poželjnih odgovora. Socijalno poželjni odgovori su podjednako zastupljeni kod svih studenata i ne proizvode sistematske razlike, tj. ne utiču na rezultate na skalama stavova.

Pouzdanost primenjenih instrumenata

Pouzdanost primenjenih instrumenata određivana je Kronbahovim alfa koeficijentom. Pouzdanost je određivana za instrumente u celini, ali i za pojedinačne podskale na instrumentima. Skoro svi instrumenti i podskale pokazuju zadovoljavajuću pouzdanost (alfa preko 0,7), osim podskale Lična prava (alfa 0,46) i podskale Suptilno neprijateljstvo (alfa 0,58) iz skale MRAI i podskala Zaštita (alfa 0,64) iz instrumenta CLAS-MR. Ove tri podskale bi trebalo poboljšati pri daljim upotrebama na domaćoj populaciji preformulacijom ili odstranjivanjem stavki.

Konstruktivna validnost

Korelacije između podskala na CLAS-MR i MRAI određivana je Pirsonovim koeficijentom korelacije. Dobijeni su rezultati koji pokazuju da sve podskale međusobno koreliraju. Korelacije podskala Osnaživanja i Sličnosti na CLAS –MR instrumentu sa ostalim podskalama instrumenta MRAI i EA su pozitivne, a podskala Isključivanja i Zaštite sa ostalim podskalama instrumenata MRAI i EA su negativne. Sve dobijene korelacije su vrlo visoko statistički signifikantne ($p < 0,001$).

Tabela 2. Međusobne korelacije podskala primenjenih instrumenata

skale	O	S	I	Z	I-S	SD	LP	SN
S	0.60							
I	-0.47	-0.57						
Z	-0.33	-0.33	0.23					
I-S	0.52	0.41	-0.32	-0.35				
SD	0.50	0.49	-0.56	-0.25	0.47			
LP	0.33	0.37	-0.37	-0.18	0.40	0.49		
SN	0.27	0.38	-0.27	-0.44	0.41	0.31	0.25	
AMRE	0.65	0.62	-0.59	-0.39	0.46	0.49	0.37	0.40

Legenda: O (Osnaživanje), S (Sličnost), I (Isključivanje), Z (Zaštita), I-S (Integracija-Segregacija), SD (Socijalna distanca), LP (Lična prava), SN (Suptilno neprijateljstvo), AMRE (Skala stavova prema mentalnoj retardaciji i eugenici).

Korelacija između inkluzije u zajednicu i stavova prema eugenici

Korelacije između svake od CLAS-MR i MRAI podskale i AMRE skale su bile srednje jake i značajne. Studenti sa višim skorovima na podskalama Osnaživanja i Sličnosti na CLAS-MR skali i MRAI podskalama takođe imaju više skorove na AMRE skali. Studenti koji imaju više skorove na podskalama Isključivanje i Zaštite na CLAS-MR imaju niže skorove na AMRE, ukazujući da mogu lakše da odobre mere eugenike u odnosu na osobe sa IO. Ova korelacija ukazuje da CLAS-MR, MRAI i AMRE mere povezane konstrukte.

Razlike između fakulteta na instrumentu CLAS-MR:

Razlike između studenata različitih fakulteta testirane su jednofaktorskom analizom varijanse.

Tabela 3. Prosečne vrednosti na podskalama CLAS-MR za različite fakultete

Fakultet	N	osnaživanje		sličnost		isključivanje		zaštita	
		AS	SD	AS	SD	AS	SD	AS	SD
Elektrotehnički	55	3,677	0,689	4,739	0,623	2,169	0,899	4,029	0,718
PMF	27	3,937	0,687	4,843	0,674	1,861	0,656	4,153	0,714
FASPER	106	3,907	0,706	4,824	0,653	1,814	0,702	4,062	0,778
Filozofski	51	3,665	0,795	4,836	0,582	1,649	0,536	3,829	0,730
Učiteljski	56	3,762	0,812	4,692	0,591	1,884	0,769	4,281	0,659
FPN	75	3,981	0,746	4,848	0,602	1,599	0,509	4,027	0,745
Filološki	102	3,862	0,710	4,826	0,586	1,777	0,679	4,159	0,736
Medicinski	103	3,645	0,848	4,608	0,772	2,064	0,893	4,097	0,819
Ekonomski	103	3,705	0,768	4,634	0,650	2,183	0,829	4,080	0,788
Σ	678	3,790	0,762	4,749	0,649	1,903	0,767	4,082	0,758

Analiza je pokazala da postoje značajne razlike između fakulteta na dve podskale, Osnaživanja i Isključivanja. Naknadni Scheffe testovi pokazuju da se na podskali Osnaživanja ipak ne mogu izdvojiti grupe studenata, tako da možemo reći da najviše skorove imaju studenti Odeljenja za socijalni rad i socijalnu politiku, a najniže studenti

Medicinskog fakulteta. Na podskali Isključivanja najviše skorove imaju studenti Ekonomskog fakulteta, a najniže studenti Političkih nauka, dok su studenti ostalih fakulteta međusobno slični i između dve pomenute grupe.

Tabela 4. Značajnost razlika na podskalama CLAS-MR između različitih fakulteta

	F	df	Sig.
Oснаživanje	2,12	8,669	0,03
Sličnost	1,85	8,669	0,07
Isključivanje	6,18	8,669	0,00
Zaštita	1,45	8,669	0,17

Razlike između fakulteta na instrumentu MRAI

Razlike između studenata različitih fakulteta testirane su jednofaktorskom analizom varijanse.

Tabela 5. Prosečne vrednosti na subskalama MRAI za različite fakultete

Fakultet	N	I-S		SD		LP		SN	
		AS	SD	AS	SD	AS	SD	AS	SD
Elektrotehnički	55	3,525	0,948	4,716	0,856	4,382	0,763	3,522	0,799
PMF	27	3,254	0,911	4,782	0,783	4,598	0,731	3,603	0,741
FASPER	106	3,699	0,870	5,141	0,801	4,629	0,777	3,473	0,781
Filozofski	51	3,586	0,831	5,087	0,673	4,822	0,591	3,874	0,773
Učiteljski	56	3,299	0,866	4,795	0,955	4,505	0,745	3,339	0,840
FPN	75	3,834	0,907	5,114	0,625	4,742	0,711	3,592	0,861
Filološki	102	3,481	0,998	4,906	0,892	4,724	0,769	3,561	0,790
Medicinski	103	3,429	1,124	4,897	0,867	4,589	0,812	3,455	0,884
Ekonomski	103	3,281	1,045	4,538	0,833	4,390	0,763	3,442	0,784
Σ	678	3,503	0,979	4,892	0,842	4,596	0,763	3,520	0,817

Analiza je pokazala da postoje značajne razlike između fakulteta na svim podskalama. Naknadni Scheffe testovi pokazuju da se na podskali Integracija/Segregacija ipak ne mogu izdvojiti neke grupe studenata, tako da možemo samo pomenuti da najviše skorove imaju studenti Odeljenja za socijalni rad i socijalnu politiku, a najniže studenti u grupi Prirodno-matematičkog fakulteta. Naknadni Scheffe testovi pokazuju da na podskali Socijalne distance najviše skorove imaju studenti FASPER-a, a najniže studenti Ekonomskog fakulteta, dok su studenti ostalih fakulteta međusobno slični i između dve pomenute grupe. Naknadni Scheffe testovi pokazuju da se na podskali Lična prava ipak ne mogu izdvojiti neke grupe studenata, tako da možemo samo pomenuti da najviše skorove imaju studenti Odeljenja za psihologiju, a najniže studenti Elektrotehničkog fakulteta. Naknadni Scheffe testovi pokazuju da se na podskali Suptilno neprijateljstvo ipak ne mogu izdvojiti neke grupe studenata, tako da možemo samo pomenuti da najviše skorove imaju studenti Odeljenja za psihologiju, a najniže studenti Elektrotehničkog fakulteta.

Tabela 6. Značajnost razlika na podskalama MRAI između različitih fakulteta

	F	df	Sig.
I-S	2,99	8,669	0,00
SD	5,12	8,669	0,00
LP	2,93	8,669	0,00
SN	1,94	8,668	0,05

Razlike između fakulteta na instrumentu AMRE:

Razlike između studenata različitih fakulteta testirane su jednofaktorskom analizom varijanse.

Tabela 7. Prosečne vrednosti na instrumentu AMRE za različite fakultete

Fakultet	N	AS	SD
Elektrotehnički fakultet	55	4,181	0,631
Prirodno-matematički	27	4,428	0,685
FASPER	103	4,359	0,634
Filozofski	51	4,333	0,793
Učiteljski	56	4,214	0,657
Političke nauke	74	4,373	0,664
Filološki	102	4,345	0,722
Medicinski	103	4,003	0,768
Ekonomski	103	4,150	0,668
Ukupno	674	4,246	0,703

$F=3,14$; $df=8,665$; $p<0,001$

Analiza je pokazala da postoje značajne razlike između fakulteta na ukupnom skor. Naknadni Scheffe testovi pokazuju da se ipak ne mogu izdvojiti neke grupe studenata, tako da možemo samo pomenuti da najviše skorove imaju studenti u grupi Prirodno-matematičkog fakulteta, a najniže studenti Medicinskog fakulteta.

Diskusija

Ovo je prva studija koja je na sistematski način ispitala stavove prema osnaživanju i inkluziji osoba sa IO u Srbiji. Važno je i vreme kada se istraživanje odvija jer je to vreme kada zastupnici osoba sa IO traže njihova prava i inkluziju u društvo. Prvo istraživačko pitanje je bilo: Kako se stavovi studenata prema osobama sa IO organizuju? Urađena je faktorska struktura svake podskale posebno i dobijeno je da je svaka podskala jedan faktor.

Skala AMRE je u korelaciji sa druge dve mere stavova i pružila je odgovor na drugo istraživačko pitanje: Da li osobe koje odgovaraju negativno na skalama CLAS-MR i MRAI prihvataju i dehumanizujući pogled koji sadrže ajtemi na skali AMRE? AMRE skala uključuje pitanja koja su snažnija od pitanja na skalama CLAS-MR i

MRAI, npr. jedna stvar je reći da ne želite da živite u susedstvu sa osobom sa IO, a druga stvar je reći da osobe sa IO treba da se sterilišu bez ličnog pristanka. Tendencija isključenja osoba sa IO i sagledavanje kao različitih od osoba masovne populacije odražava nedostatak vrednovanja osoba sa IO. Upravo taj nedostatak vrednovanja života osoba sa IO vodi ka spremnosti da se primene mere eugenike (Wolfensberger, 1984). Podaci ukazuju da su stavovi prema inkluziji i eugenici snažno povezani. Osobe koje podržavaju inkluziju i osnaživanje osoba sa IO manje odobravaju mere eugenike.

Treće, studija ispituje odnos između različitih demografskih varijabli i stavova prema osobama sa IO. Varijabla poznanstvo sa osobama sa IO nije imala dovoljnu varijabilnost za dalju analizu. Izgleda da u našoj zemlji osobe sa IO nisu dovoljno prisutne u životu zajednice zbog različitih vrsta barijera. Bilo bi zanimljivo ovaj rezultat porediti sa rezultatom istraživanja koje će se sprovesti u budućnosti. Dovoljnu varijabilnost nije imala ni varijabla iskustva u radu sa osobama sa ometenošću; svega 0,6% studenta se izjasnilo da je imalo iskustva u radu sa osobama sa IO. Nismo utvrdili razliku između pola i stavova. Ovaj rezultat je konzistentan sa nalazima studija u Francuskoj i Japanu (Yuker, Block, 1986) i UK (Hudson-Allez, Barrett, 1996). Yuker i Block (1986a) ukazuju da se razlike u stavovima prema osobama sa IO zavisno od pola polako gube. Jedina varijabla koju smo koristili u istraživanju je bila izbor fakulteta. Studenti koji su studirali fakultete na kojima se školuju za buduće »pomagačke profesije« tj. studenti FASPER-a, Odeljenja za psihologiju i Odeljenja za socijalni rad i socijalnu politiku su imali pozitivnije stavove na svim merama stavova. Osobe koje studiraju navedene fakultete su osobe koje su spremne da uđu u interakciju sa osobama sa IO u budućnosti i da imaju uticaja na njihove živote. Ohrabrujuće je da ovi studenti imaju najpozitivnije stavove.

Takođe je ohrabrujuće da studenti u našem uzorku ispoljavaju umereno pozitivne stavove. Da li ovi stavovi ukazuju na povećanu inkluzivnost našeg društva, pitanje je koje ostaje otvoreno. Stavovi studenata su možda indikativniji kao pokazatelji budućih socijalnih trendova nego što predstavljaju tekuće stavove društva u celini. Potreban je reprezentativniji uzorak da bi se steklo puno razumevanje stavova prema IO osobama koje vlada u našem društvu. Istraživanje osoba koje su zaposlene i koje rade sa osobama sa IO bi trebalo dodatno istražiti jer njihovi stavovi direktno utiču na osobe sa IO.

Implikacija za teoriju, istraživanje i praksu

Studenti u ovom ispitivanju su iskazali umereno pozitivne stavove prema osobama sa IO i ovi stavovi su konzistentni u različitim merama. Sledeći stepen je ispitivanje u kojoj meri se ovi stavovi reprezentuju u ponašanju prema osobama sa IO. Bez dodatnog istraživanja o tome kako se stavovi prema osobama sa IO izražavaju u našem društvu, ne mogu se izvući čvrsti zaključci u pogledu primene ovih stavova u osnaživanju i inkluziji osoba sa IO u naše društvo.

Literatura

1. Antonak, R. & Livneh, H. (2000): Measurement of attitudes toward persons with disabilities, *Disability and rehabilitation*, 22, 211-224.
2. Antonak, R., Fiedler, C. & Mulick, J. (1993): A scale of attitudes toward the application of eugenics to treatment of people with intellectual disability, *Journal of Intellectual Disability Research*, 37, 75-83.
3. Antonak, R. & Harth, R. (1994): Psychometric analysis and revision of the Mental Retardation Attitude Inventory, *Mental Retardation*, 32, 272-280.
4. Gilmore, L., Campbell, J. & Cuskelly, M. (2003): Developmental expectations, personality stereotypes, and attitudes towards inclusive education: Community and teacher views of Down Syndrome, *International Journal of Disability*, 50, 65-76.
5. Goddard, L. & Jordan, L. (1998): Changing attitudes about persons with disabilities: Effects of a simulation, *Journal of Neuroscience Nursing*, 30, 307-313.
6. Hahn, H. (1993): The potential impact of disability studies on political science, *Policy Studies Journal*, 21, 740-751.
7. Henry, D., Keys, C. & Jopp, D. (1997): Community Living Attitudes Scales, *Mental Retardation Version Reference Manual*, Chicago, University of Illinois at Chicago.
8. Henry, D., Keys, C., Jopp, D.S., Balcazar, F. (1996): The Community Living Attitudes Scale, Mental Retardation Form: Development and psychometric properties, *Mental Retardation*, 34, 149-158.
9. Hergenrather, K., Rhodes, S. (2007): Exploring Undergraduate Student Attitudes Toward Persons With Disabilities, Application of the Disability Social Relationship Scale, *Rehabilitation Counseling Bulletin* 50, 66-75.
10. Horner-Johnson, W., Keys, C., Henry, D., Yamaki, K., Oi, F., Watanabe, K., Shimada, H. & Fujimori, I. (2002): Attitudes of Japanese students toward people with intellectual disability, *Journal of Intellectual Disability Research*, 46(5), 365-378.
11. Hudson-Allez, G. & Barrett, J. H. W. (1996): Attitudes to people with intellectual disabilities moving into ordinary houses: What the neighbours say, *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 19(1), 1-16.
12. Hume, J. (1996): *Disability, feminism and eugenics: Who has a right to decide who should or should not inhabit the world?* University of Technology, Sydney, Australia.
13. International Association for the Scientific Study of Intellectual Disabilities (2001): *The Edinburgh principles*, Clifton Park, NY.
14. Loo, R. (2001): A psychometric re-analysis of the Interaction With Disabled Persons Scale, *Canadian Journal of Behavioral Science*, 33, 245-250.
15. Matejić Đuračić, Z., Đuričić, M. (2007): *Socijalni stavovi studenata prema ometenima*, »Nove tendencije u specijalnoj edukaciji i rehabilitaciji«, Fasper, Beograd, 87-107.
16. Olson, J. & Zana, M. (1993): Attitudes and attitude change, *Annual Review of Psychology*, 44, 117-154.
17. Parmenter, T. (2001): The contribution of science in facilitating the inclusion of people with intellectual disabilities into community, *Journal of Intellectual Disability Research*, 45, 183-193.
18. Percy, S. L. (1993): Challenges and dilemmas in implementing disability rights policies, *Journal of Disability Studies*, 4, 41-63.
19. Priestly, M. (1998): Constructions and creation: Idealism, materialism and disability theory, *Disability and Society*, 13, 75-94.
20. Reinders, H. (1999): The ethics of normalization, *Cambridge Quarterly of Health Care Ethics*, 6, 481-489.
21. Schwartz, C. & Armony-Sivan, R. (2001): Students attitudes to the inclusion of people with disabilities in the community, *Disability & Society*, 16, 403-413.
22. Tregaskis, C. (2000): Interviewing non-disabled people about their disability-related attitudes: Seeking methodologies, *Disability & Society*, 15, 343-353.

ATTITUDES OF BELGRADE UNIVERSITY STUDENTS TOWARDS PEOPLE WITH INTELLECTUAL DISABILITIES

Summary: *The aim of this paper is getting information about the structure and organization of attitudes of the Belgrade University Students towards people with intellectual disabilities (ID). The research is on the attitudes towards people with ID and their connection with individual characteristics such as gender, experience in work with people with ID, knowing the person who has a sort of disturbance and choosing the faculty.*

We used three scales of attitudes towards people with ID: scale of attitudes according to mental retardation and eugenica (AMRE, Antonak i sar., 1993), Inventory of attitudes towards mental retardation (MRAI, Antonak, Harth, 1994), Scale of attitudes towards life in a community (CLAS-MR, Henry, Keys, Jopp, Balkazar, 1996) demographic questionnaire and the Scale of social acceptance (MCSDS, Strahan, Gerbasi, 1972).

Attitudes of students towards people with ID are mildly positive. Students who are being educated for future »helping professions« have more positive attitudes for people with ID. Attitudes towards inclusion of the people with ID into the wider community are negatively connected with the attitudes towards application of the measurements of eugenics.

Key words: *attitudes, people with mental disabilities, students.*

* * *

ОТНОШЕНИЕ СТУДЕНТОВ БЕЛГРАДСКОГО УНИВЕРСИТЕТА К ЛЮДЯМ С УМСТВЕННЫМИ ОГРАНИЧЕНИЯМИ

Резюме: *Цель исследования состоит в том, чтобы разобраться в структуре и организации у студентов Белградского университета, отношения к людям с умственными ограничениями. Мы исследовали, в какой степени отношение к людям с УО связаны с индивидуальными характеристиками респондентов, такими как пол, опыт работы с физическими лицами с УО, знакомство с человеком у которого есть вид инвалидности, выбор колледжа.*

Мы проводили исследование, используя три шкалы отношения к людям с УО: Шкалу отношений к умственной отсталости и евгенике (АМРЕ, Антонак и сотрудники, 1993 г.), Перечень положений об умственной отсталости (МРАИ, Антонак, Хартх, 1994 г.), Шкалу отношений к жизни в обществе (ЦЛАС-МР, Хенрю, Кеюс, Йооп, Балказар 1996 г.), Демографические анкеты и Шкалу социальной желательности (МЦСДС, Страхан, Гербаси, 1972 г.).

Отношение студентов к людям с УО являются умеренно положительными. Студенты, которые готовятся стать будущими »помощниками профессии« имеют более положительное отношение к людям с УО. Отношение к инклюзии в общество в целом, людей с УО - отрицательно связаны с отношениями к применению евгенических мероприятий.

Ключевые слова: *отношение, люди с умственными ограничениями, студенты.*